

Prantner Zoltán: Iszlamista önkéntesek a délszláv háborúban

Kulcsszavak: *Délszláv háború, mudzsahed, Bosznia, al-Kaida, Oszama bin Láden, háborús bűnök, iszlamizmus, fundamentalizmus, terrorizmus*

Jugoszlávia összeomlását követően gyilkos polgárháború robbant ki az államalkotó három nemzet között. A szerbek, a horvátok és a bosnyákok egyidejű harcot vívtak egymás ellen, aminek a brutalitását sokszor az etnikai ellentétek mellett vallási különbségek is növelték.

A bosnyák muszlimok helyzete kezdetben rendkívül kritikusnak számított. Ellenfeleik párhuzamosan támadták őket, az önvédelemhez szükséges felszerelések beszerzését pedig ellehetetlenítették a nemzetközi korlátozások és a földrajzi adottságok. Izetbegović elnök felhívására azonban számos muszlim állam szolidaritást vállalt küzdelmükkel és titokban támogatták hittársaikat a Balkánon. A fegyverek mellett hamarosan muszlim önkéntesek is érkeztek, akik azután mudzsahedként¹ harcoltak a bosnyákok oldalán.

Külföldi hitharcosok megjelenése Boszniában

Bosznia függetlenségének 1992-es deklarálását követően a bosnyák muszlimok kezdettől fogva súlyos csapásokat szenvedtek el ellenfeleiktől. Hiányosan felszerelt fegyveres erejük nem volt felkészülve a háborúra, az ENSZ 1991. szeptember 25-én elfogadott 713-as határozata értelmében pedig fegyverembargó volt érvényben az egykori Jugoszlávia teljes területén. A bosnyák erők a boszniai szerb csapatok és a Jugoszláv Néphadsereg egyidejű általános támadásainak emiatt eleinte nem tudtak hatékonyan ellenállni. Településeik egymás után estek el, ahol nemegyszer etnikai tisztogatást rendeztek ellenfeleik a fegyvertelen lakosság között. Miután egyértelművé vált, hogy a fiatal délszláv állam önvédelmi harcában nem számíthat a nemzetközi közösség hatékony támogatására, Alija Izetbegović bosznia-hercegovinai elnök, a vallási érzületre helyezve a hangsúlyt, globálisan felszólította a muszlim hitharcosokat, hogy utazzanak Boszniába dzsihadot vívni.

Az első külföldi önkéntesek már az 1992-es év közepén megérkeztek Zenicába és Travnikba azzal az eltökélt szándékkal, hogy megvédelmezzék bosnyák hittársaikat a szerb erőktől, akiket megpróbáltatásaik miatt az iszlám hit mártírjainak tartottak. Sokuk komolyan hitt abban, hogy egy újabb szent háború részesei lehetnek, amit a hitetlen keresztények ellen

¹ A mudzsahed („Iszlám katonája”) szót eredetileg a szent háborút (dzsihad) vívó muszlim harcosokra használták. Boszniában emiatt eleinte a muszlim országokból érkezett önkéntesekre alkalmazták. Később a horvát szemtanúk a külföldiekhez csatlakozott helyi bosnyákokra is ezt a kifejezést használták.

vívnek az iszlám vallás megóvása érdekében.² Ideológiai radikalizálódásukra kétség kívül komoly befolyással bírt, hogy számos, az afganisztáni háborút megjárt – afgán, algériai, bahreini, egyiptomi, iráni, jemeni, katari, pakisztáni, török, tunéziai, szaúd-arábiai, szír és szudáni – veterán volt közöttük.³ Boszniai területre főleg humanitárius szervezetek tagjaiként, hamis személyazonosító okmányok birtokában léptek, ahol azután nem regisztrálták magukat a helyi hatóságoknál.⁴ Létszámuk 1992 őszén már 200–300 fő volt Travnik térségében és mintegy 200 Közép-Boszniában, valamint megjelentek Szarajevóban és az ország keleti régióiban is.⁵ A többségében észak-afrikai és közel-keleti származású szunnita hitharcosok eleinte karitatív tevékenységet folytattak. Élelmiszerrel és egyéb alapvető szükségleti cikkekkel látták el a helyi nélkülöző lakosságot, valamint Korán oktatást szerveztek és a fundamentalista iszlámnak megfelelő életvitelt tanították a fiatalabb generációnak. Mindezeknek köszönhetően eleinte nagy megbecsültséget és bizalmat élveztek a civilek körében.⁶

A horvátokkal való ellenségeskedés kirobbanását követően egyre többen kapcsolódtak be közülük a harcokba a bosnyák fegyveres erők oldalán és legalább 1993 decemberéig bizonyíthatóan több hadműveletben vettek részt. Nemzetközi megfigyelők közül többen arról

² Hedges, Chris: Muslims From Afar Joining 'Holy War' in Bosnia. In: *The New York Times*, December 05, 1992. <http://www.nytimes.com/1992/12/05/world/muslims-from-afar-joining-holy-war-in-bosnia.html> – Letöltve: 2015-12-26.

³ Noha az arabok arányukat tekintve kisebbségben voltak a bosnyákok segítségére sietett külföldi önkéntesek között, kétség kívül nekik volt köszönhető annak a szélsőséges ideológiának a megjelenése és elterjedése, aminek hatására társaik radikalizálódtak és elkövették a muszlim erőknek tulajdonított háborús bűntettek többségét.

⁴ A közel-keleti hitharcosok mellett bizonyíthatóan Indonéziából, Örményországból, illetve az európai államokból is érkeztek muszlim önkéntesek, akiknek a pontos száma mind a mai napig találgatások tárgyát képezi. A Boszniai Muszlim Katonai Hírszerzés jelentése szerint a legnagyobb problémát ezzel kapcsolatban az jelentette, hogy a mudzsahedek vezetője nem volt hajlandó pontos adatokkal szolgálni a beosztása alatt szolgálók létszámáról, akiknek a túlnyomó többsége amúgy is álnév alatt élt, mivel származási országuk rendőrsége kereste őket vagy Interpol körözés alatt álltak. (Forest, James J. F. (ed.): *Essentials of Counterterrorism*. ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, 2015. 58–59. o.; Kohlman, Evan F.: The North African Mujahedin Network of the Western Balkans. In: *Bosnian Security After Dayton: New Perspectives*, Innes, Michael A. (ed.), Routledge, 2006.98–99. o.)

⁵ Az idegen mudzsahedek összlétszámát a háború ideje alatt 1 000 – 2 000 fő közé becsülték. Melléjük mintegy 3 000 helyi lakos harcolt, akik inkább küzdöttek mudzsahedként, mint a bosnyák reguláris erők tagjaként. Az önkéntes hitharcosok számának behatárolását az illegális beutazás és tartózkodás mellett megnehezítette az állandó fluktuáció is. Különösen a szaúdi önkénteseknél bevett gyakorlatnak számított például, hogy mindössze két–három hónapot tölthettek csak Boszniában, majd hazatértek származási országukba. Emellett a hadműveleti beszámolókból felbukkanó eseti utalások és a külső szemlélődők későbbi visszaemlékezései alapján legfeljebb csak homályos elképzeléseink lehetnek arra vonatkozóan, hogy milyen veszteségeket szenvedtek el a harcok alatt. (Berger, J. M.: *Jihad Joe: Americans Who Go to War in the Name of Islam*. Potomac Books, Inc. Washington, D.C. 2011.)

⁶ Leitner, Richard J. – Leitner, Peter M. (eds.): *Unheeded Warnings: The Lost Reports of the Congressional Task Force on Terrorism and Unconventional Warfare Volume 1: Islamic Terrorism and the West*. Standard Copyright License, Crossbow, 2010. 175. o.

is meg voltak győződve, hogy szoros szálak fűzték őket az 1992. november 19-én megalakult 7. Muszlim Dandárhoz, noha ezt az említett alakulat tagjai később egybehangzóan tagadták.

Tény ugyanakkor, hogy az 1992 végén létrejött 306. Dandárral együttműködve toborzó és kiképző feladatokat láttak el a Poljanice táborban, valamint részt vettek felderítő és aknamentesítő küldetésekben Mehurići környékén. 1993. június közepén azonban a mudzsahedek Súra Tanácsa úgy döntött, hogy nem vesznek részt további katonai hadműveletben mindaddig, amíg nem ismerik el őket különálló alakulatként. Rasim Delić tábornok, a bosnyák hadsereg vezérkari főnöke emiatt 1993. augusztus 13-án elrendelte a III. Hadtest parancsnokságának, hogy az illetékessége alá tartozó területen alakítsa meg számukra az El Mudzahid-nek elkeresztelt különítményt (Katibat al-Mudzsahdeen-t – Mudzsahed Zászlóalj). A parancs értelmében az új alakulat a III. Hadtesttől mindössze logisztikai támogatást kaphatott. Fegyvereket azonban nem adtak át a külföldi önkénteseknek, akiknek emiatt saját felszerelésükkel kellett harcolniuk.

Első kiképzőtáboruk a Bila-völgyben elterülő Mehurići település melletti Poljanice tábor volt. Ahogy bővült a számuk az újabb nemzetközi és hazai önkéntesekkel, úgy hoztak létre újabb bázisokat Zenicában, Arnautiban, Travnikban, Orašacban, Bijelo Bučjében és Ravno Rosztovóban. Az új önkéntesek idővel a hadsereg mellett együtt harcoltak a Muszlim Rendőrséggel, a Krajiska Dandárral Travnikban, albán katonákkal és a koszovói muszlimok alkotta egységekkel, valamint olyan félkatonai csoportokkal, mint a Zöld Légión vagy a Fekete Hattyúk. A kapott segítség és a gyakori együttműködés ellenére azonban nem vált valóra a bosnyák vezérkar előzetes elvárása a külföldi harcosok hatékonyabb ellenőrzésével kapcsolatban, mivel az új alakulat a továbbiakban alapvetően függetlenül tevékenykedett.

A mudzsahedek és a bosnyák hadsereg viszonya

A különböző források rendkívül ellentmondásosan ítélték meg a mudzsahedek harcokban nyújtott teljesítményét és a győzelemhez való hozzájárulásukat. A bosnyák fegyveres erők alacsonyabb rangú tagjai sok esetben pozitívként értékelték jelenlétüket. Lenyűgözte őket az egységükhöz csatlakozott mudzsahedek bátorsága és eltökéltsége, ami jelentős morális támogatást jelentett számukra az ütközetben, és elmondásuk szerint

közrejátszott a lokális győzelem kivívásában.⁷Hasonlóan nyilatkozott egy katonai elemző is, aki meglehetősen jó, ugyanakkor kegyetlenkedésre hajlamos harcosoknak értékelte őket.⁸

A későbbi vizsgálatok során elhangzott beszámolók azonban ezeknél az elfogult véleményeknél jóval árnyaltabb képet festettek az ütközetben nyújtott teljesítményükről. A harctéren például sajátos taktika szerint küzdöttek, ami több alkalommal is felesleges veszteségeket okozott nemcsak nekik, hanem az oldalukon harcoló bosnyák alakulatoknak is.⁹ Több alkalommal is előfordult emellett, hogy önkényesen visszavonultak az összecsapásból és anélkül hagyták el harcteret, hogy előtte beszámoltak volna az ottani fejleményekről, illetve az elért eredményekről.¹⁰

A tisztikar mindezeknek köszönhetően több szempontból is komoly fenntartásokkal viszonyult hozzájuk. Bőséges élőerő utánpótlással rendelkeztek, ugyanakkor súlyos hiányt szenvedtek harceszközök tekintetében. Fegyverekre volt emiatt szükségük, nem pedig megbízhatatlan önkéntesekre.¹¹ Az irántuk érzett kételyeket növelte, hogy a háború első hónapjai során Közép-Bosznia felé utazva gyakorlatilag bármiféle probléma nélkül át tudtak haladni a horvát ellenőrzés alatt álló területeken, miközben ugyanitt a bosnyák fegyveres erők tagjait rendszeresen letartóztatták.¹²

Emellett a Közép-Boszniában tevékenykedő muszlim önkéntesek koordinálása több alkalommal is komoly kihívást jelentett. A bosnyák főtiszteket nem igazán nyugözte le a külföldi fegyveres fanatikusok jelenléte, amelyek felett ráadásul csak névleges ellenőrzést gyakorolhattak. A csoportokba szerveződött mudzsahedek ugyanis alapvetően irreguláris egységként tevékenykedtek, akik ragaszkodtak függetlenségükhöz. Ennek szellemében nem voltak hajlandóak alárendelni magukat a bosnyák fegyveres erők parancsnoki hierarchiájának

⁷ Post, Tom – Brandt, Joel: Help from the Holy Warriors. In: *Newsweek*, October 05, 1992. <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=/content/library/misc1/temp13.incl> – Letöltve: 2015-12-26.

⁸ Pyes, Craig – Meyer, Josh – Rempel, William C.: Bosnia Seen as Hospitable Base and Sanctuary for Terrorists. In: *The Los Angeles Times*, October 07, 2001. <http://articles.latimes.com/2001/oct/07/news/mn-54505/2> – Letöltve: 2015-12-19.

⁹ Több szemtanú egybehangzó állítása szerint 1993. szeptember 18-án bekapcsolódtak a Krušica szektorban kirobbant ütközetbe a 17. Dandár oldalán, ahol a következő tíz nap során az ott harcoló bosnyák fegyveres erők tekintélyes vesztségeket szenvedtek a mudzsahedek sajátos harcmodorának köszönhetően. A Bosanska Krajina Hadműveleti Csoport hadműveleti naplója szerint a balsikerű összecsapásokban összesen 15 halottat és 70 sebesültet veszítettek. Ebből 4 halott és 16 sebesült a Mudzsahed különítményhez tartozott. (United Nations: *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. Prosecutor v. Enver Hadžihasanović & Amir Kubura*. Case No. IT-01-47-T. March 15, 2006.230. o.)

¹⁰ United Nations: *i.m.* 230–231. o.

¹¹ Sadović, Merdijana: Bosnia: The Mujahedin Unmasked. In: *Institute for War & Peace Reporting*, June 20, 2008. <https://iwpr.net/global-voices/bosnia-mujahedin-unmasked> – Letöltve: 2015-12-26.

¹²Post, Tom – Brandt, Joel: Help from the Holy Warriors. In: *Newsweek*, October 05, 1992. <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=/content/library/misc1/temp13.incl> – Letöltve: 2015-12-26.

és fenntartották maguknak a döntés jogát arra vonatkozóan, hogy részt kívának-e venni adott katonai hadműveletben vagy sem.¹³

Mindezek mellett szélsőséges vallási és politikai elképzeléseik miatt a mudzsahedek kevésbé voltak tekintettel Bosznia muszlim kormányzatának érdekeire, mint ahogy kevés figyelmet fordítottak a bosnyák fegyveres erők parancsnokaira is.¹⁴ 1992 szeptemberétől több alkalommal rajtaütöttek az ENSZ békefenntartó erőin is, ami a Szarajevóba vezető humanitárius folyosó lezárásával fenyegetett.¹⁵

Mind gyakrabban alkalmazott elrettentő módszereik emellett arra utaltak, hogy legfőbb céljuk a rettegés keltés. A boszniai horvátok például egyenesen megtestesült ördögöknek tartották őket.¹⁶ A boszniai hadsereg vezérkara ezt azonban nemcsak szükségtelennek, hanem egyenesen elhibázottnak tartotta. Ezt támasztotta alá többek között Stjepan Šiber dandártábornok, a bosnyák hadsereg akkori helyettes parancsnokának véleménye is, aki hibának tartotta, hogy beengedték őket az ország területére. Hangsúlyozta, hogy ők követték el a legtöbb atrocitást, amivel megítélése szerint nemcsak a muszlim lakosság érdekei ellen cselekedtek, hanem egyúttal indokként is szolgáltak a horvátoknak a beavatkozásukra és az általuk elkövetett háborús bűntettekre.¹⁷

Háborús bűnök

Több későbbi visszaemlékezés egyöntetűen megerősítette, hogy a csatában a mudzsahedek „Allah” csatakiáltása látható rémületet keltett a szerbek soraiban. Ennek oka azonban nem kizárólag a jól képzett külföldi harcosok bátor és nemegyszer önfeláldozó harcmodora volt, hanem komoly szerepet játszottak abban a fegyvertelen személyek ellen

¹³ Esed Sipić 1993. május 5-én a III. Hadtestnek küldött jelentésében a 306. Dandár zónájában, de attól függetlenül működő egységeket egyenesen biztonsági kockázati tényezőnek értékelte. A mudzsahedek, akiknek amúgy nem voltak tisztában a pontos státuszával és besorolásával, a 314. Gépesített Dandár katonáival együtt önkényes tettekre ragadtatták magukat, ami csak tovább rontott az amúgy is feszült helyzeten a Horvát Védelmi Tanáccsal. Hasonló tartalmú jelentést küldött Halim Husić is ugyancsak a III. Hadtestnek. Beszámolója végén külön kitért arra, hogy a 306. Dandár körzetébe tartozó Mehurićiben más alakulatok tagjai vannak jelen, akik között tekintélyes számban képviseltetik magukat külföldi arabok. Megjegyezte azt is, hogy alakulata képtelen megfékezni ezeknek a személyeknek az önkényes viselkedését. (United Nations: *i.m.* 206–207.o.)

¹⁴ 1993 októberében például elfogták és több napig fogságban tartották a Poljanice táborban a 17. Dandár egyik katonáját, amiért az alkoholt fogyasztott. A foglyot csak azt követően engedték szabadon, hogy az alakulat parancsnoka a tábor lerohanásával fenyegette meg a mudzsahedeket. (United Nations: *i.m.* 174–175.o.)

¹⁵ Az első támadásra a békefenntartók ellen 1992. szeptember 3-án került sor, amikor egy olasz szállítógépet vállról indítható rakétával lelőttek Szarajevó felett. Öt nappal később egy 2–3 főből álló különítmény az ENSZ egyik felmentő konvojára csapott le, december végén pedig megpróbálták meggyilkolni az ENSZ erők két vezető tábornokát Szarajevóban. (Leitner, Richard J. –Leitner, Peter M.: *i.m.* 176–177.o.)

¹⁶ Shrader, Charles R.: *i.m.* 2003. 51. o.

¹⁷ 7th Bosnian Muslim Brigade, based in Zenica. The international Islamic mercenary force known as the mujahedeem. In: *The Centre for Peace in the Balkans.* <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=/content/library/misc1/temp13.incl> – Letöltve: 2015-12-19.

elkövetett brutális tettek is. A srebrenicai muszlim erők mellett harcoló mudzsahedek ebben a tekintetben különösen hírhedtté váltak szerb polgárok lefejezésével, valamint a szerb többségű települések ellen elkövetett támadásaikkal, ahol a lakosságot bezárták otthonaikba, majd dinamittal felrobbantották az épületet. A barbár atrocitásoknál már csak az számított megdöbbentőbbnek, hogy az elkövetett rémtetteiket meg sem próbálták leplezni, sőt. Háborús cselekedeteiket, amelyeket gyakran arcukat felfedve, büszkén követtek el, rendszeresen dokumentálták, majd közzétették a médiában az ellenséges harci morál rombolására és a civil lakosság elűzésére.¹⁸

A mudzsahedek több alkalommal is a bosnyák hadsereg felelős beosztásban lévő tisztjeinek tudtával és jóváhagyásával követték el tetteiket. A harcok során nemcsak saját, hanem ellenfeleik testi épségére sem voltak tekintettel még azt követően sem, hogy azok megadták magukat. 1993. január 26-án például több bosnyák alakulattal együttműködve hajtottak végre együttes rohamot Dusina ellen, ami után egy szerb civillel és öt horvát hadifogollyal végeztek. Három hónappal később hasonló események zajlottak le Mileticiben, ahol április 24-én újabb négy horvát hadifoglyot öltek meg. A falu többi lakosát a poljanicei táborukba hurcolták el, ahol rövid fogva tartást követően végül mindannyiukat szabadon engedték.¹⁹ Alig hat héttel a történetet követően a mudzsahedek újabb, a korábbiaknál hatványozottabban több áldozatot követelő öntörvényű vérfürdőt rendeztek Maline falu lakosai között.

1993. június 6-án a horvátok számos halálos áldozatot is követelő támadást intéztek Velika Bukovica és Bandol falvak ellen. Feltartóztatásukra két nappal később a 306. Dandár és a 7. Muszlim Dandár, valamint az oldalukon küzdő mudzsahedek offenzívába mentek át a közeli Maline irányába. A település elestét követően a 306. Dandár katonai rendészei bevonultak, hogy megkíméljék a civil lakosságot a további harcoktól és megvédjék őket a mudzsahedektől. Mintegy 200 horvát katonát, illetve helyi lakost gyűjtöttek össze, akiket ötfős rendőri kísérettel gyalogmenetben útnak indítottak Mehurići irányába. A sebesülteket ezalatt teherautóra tették fel, hogy a többiek után tudják küldeni őket. Hirtelen azonban öt mudzsahed jelent meg a faluban, akik a jelenlévő elöljáró egyértelmű utasítását megszegve megkaparintották maguknak a sebesülteket szállító gépjárművet, majd elhajtottak Bikoši irányába. Nem sokkal ezt követően az úton lévő falusiakat katonák egy másik csoportja

¹⁸ Taylor, Scott: Bin Laden's Balkan Connections. In: *The Centre for Peace in the Balkans*, <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=8416> – Letöltve: 2015-12-26.

¹⁹The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: *The Prosecutor of the Tribunal against Enver Hadzihanovic Mehmed Alagic Amir Kubura*. Case No: IT-01-47, Hague July 05, 2001. http://www.icty.org/x/cases/hadzihanovic_kubura/ind/en/had-ii010713e.pdf – Letöltve: 2015-12-28.

tartóztatta fel, amikor Poljanicénél a mudzsahedek táborának közelében haladtak el. A foglyok közül kiválogattak 20 katonaköteles korú horvátot és egy vöröskeresztes karszalagot viselő nőt, akiket magukkal vittek Bikošiba. Útközben találkoztak a sebesültekkel, akikkel együtt érkeztek meg célállomásukra. Nem sokkal ezt követően két fogoly szökést kísérelt meg. Az örök tüzet nyitottak rájuk, majd a többi foglyot vették célba. A lövöldözés végül 23 horvát katona és a vöröskeresztes hölgy életét követelte, legkevesebb öt személy pedig súlyosan megsebesült. A többieknek a zűrzavart kihasználva sikerült a közeli erdőbe menekülnie.²⁰

A bosnyák vezérkar erőfeszítései ellenére még a konfliktus utolsó hónapjai alatt is sor került hadifoglyok ellen elkövetett atrocitásokra. A Csoda Hadművelet alatt például tizenkét szerb katonát ejtettek foglyul, akiket először Livade településre vittek. 1995. július 21-én az egyik mudzsahed két szerb katona levágott fejét vitte a rabok szállására, ahol látványos helyre tette ki azokat. Két nappal később Kamenica hadifogolytáborba vitték át őket, ahol az éjszaka folyamán az egyik őr hidegvérrel lelőtte az egyik rabot. A holttestet ezután lefejezték, a többi foglyot pedig arra kényszerítették, hogy csókolják meg a levágott fejet. Feltételezhető, hogy hasonló sorsra jutott az az 52 szerb katona is, akik a Kesten környéki ütközetben estek hadifogságba. A közös őrizet alá helyezett rabokat mudzsahedek egy fegyveres csoportja erőszakkal a Kamenice hadifogolytáborba hurcolta el, ahol szeptember 11. és december 14. között mindannyian életüket veszítették. Mellettük még legalább egy rab hunyt el a kritikán aluli egészségügyi körülmények, valamint a borzalmas mentális és fizikai bánásmód következtében, ami magában foglalta több más mellett a foglyok rendszeres verését és elektromos árammal való kínzását.²¹ Mindezek után kevéssé csodálható, hogy az általuk szított terror miatt még Közép-Bosznia muszlim lakossága is tartott tőlük és idővel egyre többen szerették volna, ha elhagyják az országot.

A külföldi önkéntesek kapcsolatai a helyi lakossággal

A hadsereg tagjaihoz hasonlóan a civilek is meglehetősen ellentmondásosan ítélték meg a mudzsahedek boszniai működését. Richard Holbrooke, az Egyesült Államok békeközvetítője a Balkánon 2001-ben például egyrésztől egy, az ördöggel kötött egyezmény eredményének értékelte jelenlétüket a Balkánon. Ugyanakkor elismerte azt is, hogy az ENSZ

²⁰ United Nations: *i.m.* 307–316. o.

²¹United Nations: *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. Prosecutor v. Rasim Delić.* Case No. IT-04-83-T, September 15, 2008.

békefenntartói képtelennek bizonyultak megvédeni a bosnyák lakosságot, így azok megítélése szerint nem élhették volna túl a konfliktust a mudzsahedek segítsége nélkül.²²

Az elismerő megjegyzések mellett jóval több kritikai észrevétel hangzott el az önkéntesek és a helyi lakosság között kialakult konfliktusforrások miatt. A gondok alapvető gyökerei a meggyőződésbeli különbségek voltak. A nemzetközi mudzsahedeket ugyanis alapvetően vallási okok motiválták, amikor idegen földre utaztak harcolni egy eljövendő fundamentalista iszlám köztársaság megteremtéséért. Készek voltak akár életüket is feláldozni az umma (közösség) védelme során, mivel szilárdan meg voltak győződve arról, hogy haláluk esetén a Paradicsomba kerülnek. A helyiek ezzel szemben meglehetősen világias felfogást vallottak a muszlim hitről, amiért eszük ágában sem volt eldobni maguktól az életüket.²³Többségük nyugatias, liberálisabb szellemben nevelkedett és élt. Közismertek voltak arról, hogy mennyire nem tartják be az iszlám vallás előírásait.²⁴Az önkéntesek által hirdetett szalafista doktrína emiatt teljesen idegen volt számukra és küzdelmüket alapvetően nacionalista célok motiválták. A külföldi harcosok jelenléte és tevékenysége emiatt a kezdeti lelkesedés után hamarosan népszerűtlenné vált a bosnyák lakosság jelentős részénél. Sötét arcbőrükkel, hosszú szakállukkal, turbánjukkal vagy sajátos fez fejfedőjükkel, a nyakuk vagy a fejük köré tekert sállal, terepszínű egyenruhájukkal és hosszú fehér köntösükkel, valamint a disznóhús és az alkoholfogyasztás elutasításával a mudzsahedek már önmagukban is szembetűnő jelenségnek számítottak, akik „kilógtak, mint pingvinek a sivatagban.”²⁵Többségük nem is beszélte a bosnyák nyelvet és kizárólag csak arabul tudott kommunikálni. Ennek ellenére, amikor a külföldi mudzsahedek éppen nem a szerbekkel harcoltak, akkor megpróbálták meghonosítani az iszlám hit tálib értelmezését a helyi lakosság körében, különösen az erősségüknek számított Zenica térségében. A nőknek például megparancsolták, hogy fedjék el fejüket, elítélték az alkoholfogyasztást és ragaszkodtak ahhoz, hogy a helyiek is hozzájuk hasonlóan gyakorolják vallásukat. Rendszeresen berontottak emellett alkoholt árusító kávézóba és éttermekbe, ahol nemtetszésüknek adtak

²² Pyes, Craig – Meyer, Josh – Rempel, William C.: Bosnia Seen as Hospitable Base and Sanctuary for Terrorists. In: *The Los Angeles Times*, October 07, 2001. <http://articles.latimes.com/2001/oct/07/news/mn-54505/2> – Letöltve: 2015-12-19.

²³ Merdjanova, Ina: *Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*. Oxford University Press, Oxford, 2013. 61. o.

²⁴ A boszniai muszlimok az iszlám világ talán legszabadabb szellemiségű vallási közösségét alkották. Az ortodox szokások betartása helyett például sok alkoholt fogyasztottak, rengeteget dohányoztak, disznóhúst ettek, mellőzték az imádkozást, és kedvelték a szerencsejátékokat. A férfiak borotvált megjelenése és a nők rövid ruházata ugyancsak szembetűnő kontrasztot jelentett a muszlim világ többi országában megszokott mindennapos gyakorlathoz képest.

²⁵ Shrader, Charles R.: *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*. Texas A&M University Press, 2003. 52. o.

hangot, ha ott fiatal lányokat találtak általuk illetlennek tartott öltözékben.²⁶Ezzel azonban csak azt érték el, hogy még jobban elidegenítették maguktól a helyi muszlimokat, akik boszniai működésüket az erőszakos iszlám fundamentalizmus európai területre történő beszivárgási kísérletének tartották.²⁷

A számos összetűzés ellenére tetteik és toborzókampányuk bizonyos csoportok számára mégis vonzóak bizonyultak. A bosnyák fegyveres erők legnagyobb bosszúságára számos tagjuk dezertált az egységétől, hogy a magasabb zsold reményével léphessen be hozzájuk. Mellettük Bosznia megszállt területeiről elűzött menekültek, valamint helyi fiatalok egy maroknyi csoportja is csatlakozott a felkínált pénzért, egyenruháért, fegyverekért és katonai kiképzésért cserébe. Ők azután annyira azonosultak mentoraik viselkedésével és megjelenésével, hogy idővel már csak nehezen lehetett őket megkülönböztetni tőlük.

Kapcsolatok az al-Kaidával

Az európai muszlim fiatalok radikalizálódásában kétség kívül komoly szerepet játszottak a mudzsahedek, akik Boszniában harctéri stratégiájuk tökéletesítése mellett iszlamista forradalmárok új generációját tudták életre kelteni.

Közél-keleti beszámolók szerint főleg Szaúd-Arábia finanszírozta az arab világban toborzott önkéntesek boszniai beutaztatását és ottani tevékenységét. A közvetítők egyike az akkor még kevéssé ismert Oszama bin Láden volt, aki önzetlenségéért mintegy hálaként 1993-ban megkapta a boszniai állampolgárságot.²⁸Mellette jelentős volt a Milánóban és Isztambulban működő muszlim szervezetek közreműködése is. Ezt igazolta többek között Esed Sipić tábornok, a 306. Dandár parancsnoka is. 1993. március 16-án kelt jelentésében említést tett arról, hogy alárendeltjei fegyvereket adtak el az alakulat ellenőrzése alá tartozó területen állomásozó muszlim erőknek, amelyeket arab államokból származó személyek finanszíroztak.²⁹

A nemzetközi terrorszervezethez fűződő kapcsolatokat bizonyította az is, hogy a boszniai mudzsahedek első vezetője a szaúdi Abu Abd al-Aziz, ismertebb nevén Barbarossa volt. Az afrikai, kasmíri, fülöp-szigeteki és afgán szent háborúk kipróbált és sokat tapasztalt veteránja már 1992. április végén vagy május elején egy négyfős pesavari delegáció élén összeköttetésbe lépett az egyiptomi Anvár Saban sejjkel Olaszországban, majd közösen

²⁶ United Nations: *i.m.* 116.o.

²⁷ Moghadam, Assaf: *The Globalization of Martyrdom: Al Qaeda, Salafi Jihad, and the Diffusion of Suicide Attacks*. Maryland, John Hopkins University Press, 2011. 128. o.

²⁸ Taylor, Scott: Bin Laden's Balkan Connections. In: *The Centre for Peace in the Balkans*, <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=8416> – Letöltve: 2015-12-26.

²⁹ United Nations: *i.m.* 204. o.

Boszniába utaztak, hogy együtt vizsgálják meg a dzsihádisták beavatkozás feltételeit és lehetőségeit. A látottak annyira tetszettek nekik, hogy felállították első táborukat Zenica mellett, ahova a globális hálózatukon eljuttatott felhívásra heteken belül százával érkeztek az önkéntesek. Utóbbiak bejuttatását Közép-Boszniába a horvátok eleinte visszafogott magatartása mellett megkönnyítette az Iszlám Jótékonyági Bizottság 1992 nyár elején létrehozott zágrábi irodája is. A létesítmény szervezte meg és finanszírozta ugyanis a külföldiek utazását, szükség esetén szállást biztosított nekik, propagandaanyagot készített, valamint humanitárius tevékenységnek álcázva fegyvereket és hadi felszereléseket csempészett Boszniába. Az al-Kaidával való szoros kapcsolatokat bizonyította emellett az Oszama bin Ládén követe és a boszniai mudzsahedek vezetői között 1992 őszen lezajlott zágrábi találkozó is, amelynek eredményeként a terroristavezér beleegyezett kilenc legtapasztaltabb kiképzőjének Boszniába küldésébe.³⁰

A tapasztalt terroristák mellett legalább egy alkalommal maga Oszama bin Ládén is személyesen ellátogatott Boszniába.³¹ Rajtuk kívül számos prominens al-Kaida tag³², illetve több olyan, ekkor még kevésbé ismert aktivista töltött hosszabb-rövidebb időt Boszniában, akiket csak évekkel később tettek közismertté hírhedt cselekedeteik. 1995 szeptemberében például az országba utazott egy egyiptomi segélyszervezet munkatársaként Khalid Sejk Mohamed, a World Trade Center elleni támadás egyik kitervelője.³³ Az al-Kaida középszintű vezetője, aki 1995 novemberében megkapta a boszniai állampolgárságot, önkénteseket toborzott a harcosok között Nyugat-ellenes merényletek végrehajtására, sikerrel. A 2001. szeptember 11-ei támadásokat végrehajtó géprablók közül ketten – Navaf al-Hazmi és Kálid al-Mihdhar – bizonyíthatóan harcoltak a délszláv háborúban, mielőtt beszervezték és kiválasztották volna őket öngyilkos küldetésük kivitelezésére.³⁴ Ugyancsak Boszniában kapott katonai kiképzést és harcolt Nasszer ibn Ali al-Ansi is. A háború lezárását követően közel egy évet maradt még Bosznia-Hercegovinában, mielőtt visszatért volna Jemenbe, ahol idővel az *'Al-Kaida az Arab-félszigeten'* egyik fő ideológusává vált. Ő globális hírnévre 2015

³⁰ Hegghamer, Thomas: *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 48–49. o.

³¹ Renate Flottau, a Spiegel balkáni tudósítója 1993-ban Szarajevóban találkozott a terrorszervezet vezetőjével az elnöki palotában, amikor egy riport elkészítésére várt Alija Izetbegović elnökkel. (Bin Laden geheim in Österreich. In: *OE24*, Mai 14, 2011. <http://www.oe24.at/welt/Bin-Laden-tot/Bin-Laden-geheim-in-Oesterreich/27779140>– Letöltve: 2015-12-28)

³² Boszniában harcolt és esett el 1992-ben például Oszama bin Ládén unokatestvére, Abu Zubajr al-Madani is. (Romaniuk, Nicholas Scott – Webb, Stuart Tristan (ed.): *Insurgency and Counterinsurgency in Modern War*. CRC Press, 2015.60. o.)

³³ Bosnia: Senior Al-Qaeda figure granted citizenship, says report. In: *Adnkronos International*, January 20, 2009. <http://www1.adnkronos.com/AKI/English/Security/?id=3.0.2928330465>– Letöltve: 2015-12-28.

³⁴ McDermott, Terry: *Perfect Soldiers: The 9/11 Hijackers*. HarperCollins Publishers, New York, 2005. 191–192.o.

januárjában tett szert, amikor terrorszervezete nevében vállalta a felelősséget a nyilvánosság előtt a satirikus Charlie Hebdo lap elleni támadásért.³⁵

Legvégül a mudzsahedek nemzetközi terrorszervezetekkel való összefonódását bizonyították azok a merényletek is, amelyeket közismert terroristák elfogásának megtorlására hajtottak végre. Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltott eset ebben a vonatkozásban 1995. október 20-án zajlott le, amikor egy merénylő a horvátországi Rijekában egy rendőrőrs ellen intézett támadást. Az öngyilkos akcióval, amiben legkevesebb 29 személy sebesült meg, a Dzamat al-Iszlamiyya európai szóvivőjének, Abu Talal al-Kaszimi letartóztatását kívánták megbosszulni, akit még szeptember közepén fogott el a horvát rendőrség, majd kiadott az egyiptomi hatóságoknak.³⁶

A mudzsahedek sorsa a délszláv háború után

A háborút lezáró Dayton-i békeszerződés értelmében feloszlatták az El Mudzahid alakulatot, tagjait pedig felszólították a térség elhagyására. Jelentős részük eleget is tett ennek és Afganisztánba, Csecsenföldre vagy Tádzsikisztánba utazott, hogy ott vívja tovább szent háborúját.³⁷Több száz mudzsahed azonban Bosznia területén maradhatott, mivel a bosnyák hatóságok nem törekedtek a megállapodás előírás szerű betartatásához. Ők főleg különféle segély és szociális szervezetek munkatársaiként dolgoztak tovább.³⁸Sokan helyi muszlim nőt vettek feleségül és tekintélyes volt azoknak a száma is, akik a háború alatt mutatott érdemeik elismeréseként megkapták az állampolgárságot.³⁹A helyi közösségekbe beolvadt külföldi hitharcosok közel 30%-áról azonban feltételezték, hogy továbbra is szoros kapcsolatokat ápol a terrorista csoportokkal, amelyek merényleteket terveztek az ország területén lévő nyugati

³⁵ Aboudi, Sami: Al Qaeda claims French attack, derides Paris rally. In: *Reuters*, January 14, 2015. <http://www.reuters.com/article/us-france-shooting-aqap-idUSKBN0KN0VO20150114>– Letöltve: 2015-12-28; Adaki, Oren: AQAP official calls on rival factions in Syria to unite against West. In: *The Long War Journal*, October 01, 2014. http://www.longwarjournal.org/archives/2014/10/aqap_leader_calls_on.php– Letöltve: 2015-12-28.

³⁶ Kohlman, Evan F.: *i.m.* 104. o.

³⁷ Távozásukban kétség kívül komoly szerepet játszott a csalódás, hogy több éves küzdelem árán sem sikerült megteremteni az általuk propagált iszlám államot a Balkánon. Sokan közülük emiatt úgy érezték, hogy becsapták és elárulták őket a hálátlan bosnyákok. (Gammer, Moshe: *Ethno-Nationalism, Islam and the State in the Caucasus: Post-Soviet Disorder*. Central Asian Studies, Routledge, 2007. 159–160. o.)

³⁸ 2001-ben legkevesebb 200 főre becsülték az ország területén élő külföldi mudzsahedek számát. (Pyes, Craig – Meyer, Josh – Rempel, William C.: Bosnia Seen as Hospitable Base and Sanctuary for Terrorists. In: *The Los Angeles Times*, October 07, 2001. <http://articles.latimes.com/2001/oct/07/news/mn-54505/2>– Letöltve: 2015-12-19.)

³⁹ A megítélt állampolgárságok közül a bosnyák hatóságok 2006 szeptemberében 50-et visszavontak. November közepéig további 100 illető igényét utasították el, 250 személy esetében éppen folyamatban volt a felülvizsgálat, 1 500 eljárás pedig addigra már le is zárult. (Morgan, Adrian: Bosnia: Muslims upset by Wahhabi leaders. In: *Spero News*, November 13, 2006. <http://www.speroforum.com/a/6540/Bosnia-Muslims-upset-by-Wahhabi-leaders#.VnVGGh7K8wI> – Letöltve: 2015-12-19.)

érdekeltségek, illetve az ott állomásozó békefenntartó erők ellen. Évekkel később közülük többen csatlakoztak a koszovói UCK harcosaihoz is, amikor összecsapások robbantak ki a szerbek és az albánok között. Az újabb, alapvetően etnikai jellegű konfliktusra ők ugyanis akkor úgy tekintettek, mint egy újabb háborúra a muszlimok és a keresztények között.

Mellettük több ezerre tették azoknak a vallási szélsőségeseknek a számát, akik a háborút követő mintegy fél évtized alatt megfordultak az ország területén. Egyes szakértők a tendenciák láttán arra a következtetésre jutottak, hogy Bosznia a háborút követően az al-Kaida egyik legfontosabb toborzó és logisztikai központja maradt. Beszámolók szerint két hadműveleti bázist is fenntartottak maguknak az ország területén a harcok lezárulta után, amelyek közül az egyiket az algériai Abdelkader Mokhtari (felvett nevén Abu el Maali vagy becenevén a Csendőr) irányította.⁴⁰

Abban, hogy Bosznia a fundamentalisták felvonulási területévé és amolyan biztonságos területévé válhatott, kétség kívül meghatározó szerepe volt annak a támogatásnak, amit Izetbegović kormányának keményvonalas katonai tagjaitól kaptak. Ezek a személyek a hírszerzésnél, a Külügyminisztériumban és az Okmányhivatalokban lévő kapcsolataikat felhasználva hatékony védelmet biztosítottak a vallási szélsőségeseknek, akik ezt kihasználva bizonyíthatóan számos merényletkísérletet készítettek elő és hajtottak végre. A legékezebb példa ebben a vonatkozásban 1997. szeptember 18-án következett be, amikor az al-Kaidához kötődő iszlamista szélsőségesek gépkocsiba rejtett pokolgépet robbantottak fel Mostar horvátok lakta részén.⁴¹ A következő évben egy bosnyák állampolgársággal rendelkező algériai illető robbanóanyagokat próbált csempészni egy egyiptomi terrorista csoportnak, amely egy amerikai katonai létesítmény ellen tervezett támadást Németországban.⁴²

A 2001. szeptember 11-ei merénylet azonban fordulópontot jelentett és felgyorsította a terrorista-ellenes hadműveleteket Boszniában. Washington növekvő nyomása miatt az egykori mudzsahedek jelenléte ekkorra már nemcsak teherré vált, hanem egyenesen szükségessé vált az ellenük való gyors és hatékony hatósági fellépés a külkapcsolatok megóvása érdekében. 2001 októberében emiatt tíz, terrorizmussal gyanúsított mudzsahedet helyeztek őrizetbe Boszniában, akik közül legalább ötven algériaiak voltak. A vád szerint Visokóból akartak

⁴⁰ Taylor, Scott: Bin Laden's Balkan Connections. In: *The Centre for Peace in the Balkans*, <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=8416> – Letöltve: 2015-12-26.

⁴¹ Car bomb injures 50 people in Croatian part of Mostar. In: *Deseret News*, September 19, 2001. <http://www.deseretnews.com/article/583842/Car-bomb-injures-50-people-in-Croatian-part-of-Mostar.html?pg=all> – Letöltve: 2015-12-26.

⁴² Starr, Jill: *Bosnian Model of Al Qaeda Terrorism*. Documentation Center of Republic of SRPSKA for War Crimes Research, Banja Luka, 2002. 70.o.

felszállni kis repülőgépekkel, amelyekkel azután a tuzlai és bratunaci SFOR bázisokba akartak becsapódni.⁴³ 2002 januárjában a bosnyák hatóságok újabb hat algériai személyt tartóztattak le, akiket rövid időn belül kiadtak az Egyesült Államoknak, mivel a gyanú szerint kapcsolatban álltak az al-Kaidával. Mindannyian korábban több-kevesebb időt töltöttek Boszniában és öten közülük valamilyen segélyszervezet munkatársaként tevékenykedett. Az incidens számos kérdést vetett fel többek között azzal kapcsolatban, hogy az ország területén tevékenykedő több mint 120 segélyszervezet milyen szálakkal kapcsolódhat a terrorizmushoz.⁴⁴ 2005-ben újabb kínos precedensre került sor, amikor Horvátországban egy robbantásos merénylet előkészületeire derült fény, amit az elkövetők II. János Pál pápa temetésén akartak végrehajtani. A vizsgálatok később megállapították, hogy a támadást az észak-boszniai Gornja Maočában tervezték meg és onnan származtak a lefoglalt eszközök és robbanóanyagok. Még ugyanebben az évben a bosnyák rendőrség megrohant egy lakást, ahol a gyanú szerint azok a terroristák szállásolták el magukat, akik fel akarták robbantani a szarajevói brit nagykövetséget.⁴⁵

Konklúzió

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy mind a mai napig viták tárgyát képezi a bosnyák oldalon harcoló mudzsahedek pontos száma és a győzelemhez való hozzájárulásuk mértéke. Tény ugyanakkor, hogy a külföldi önkéntesekkel együtt megjelent Európában azok sajátos, fundamentalista iszlám-értelmezése is. Később hiába hagyta el az idegen hitharcosok túlnyomó része Boszniát a háború lezárultát követően, ez a szélsőséges eszmeiség nem tűnt el velük együtt és tovább éreztette hatásait. A hálás szarajevói kormány keményvonalas tagjainak támogatásával tovább virágzottak az al-Kaidával a háború alatt kiépített kapcsolatok még évekkel a béke beköszöntét követően is.

Az ezredforduló után bekövetkezett változások azonban újrapozícionálták Bosznia helyzetét a terrorizmus elleni küzdelemben. Az al-Kaida ellen folytatott háború eredményeként a nemzetközi terrorszervezet tekintélye lehanyatlott és elveszítette hídfőállását a térségben. Biztonságpolitikai szempontból azonban ezzel nem csökkent a veszély, sőt. Az al-Kaida egyik legfőbb riválisa, az Iszlám Állam Bosznia kritikus gazdasági helyzetét és politikai instabilitását kihasználva sikeresen megkaparintotta magának Zavarhi szervezetének

⁴³Lebl, Leslie S.: *Islamism and Security in Bosnia-Herzegovina*. U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, United States Army War College Press, May, 2014. 9. o.

⁴⁴ Cerkez-Robinson, Aida: Bosnia Probes Aid Groups. In: *The Centre for Peace in the Balkans*. January 21, 2002. <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=9368> – Letöltve: 2015-12-19.

⁴⁵Lebl, Leslie S.: *i.m.* 9–10. o.

elveszített balkáni pozícióit. Felesleges talán hangsúlyoznunk, hogy ez mekkora veszélyt jelent Európára nézve az elmúlt évek merényleteit elnézve, illetve a megghiúsított kísérletekről szóló beszámolókat olvasva. Az ország frusztrált, fundamentalista gondolatokra fogékony fiataljai közül többen nyíltan sorsközösséget vállalnak szélsőséges hittársaikkal és készek számukra minden segítséget megadni az Európai Unió déli kapujában. Mindez nemcsak regionális, hanem kontinentális szinten teszi szükségessé mielőbbi hatékony megelőző intézkedések foganatosítását, aminek megtervezésében és kivitelezésében Magyarországra – már csak földrajzi közelségéből adódóan is – különösen fontos és lényeges feladatok hárulnak.

Felhasznált irodalom

7th Bosnian Muslim Brigade, based in Zenica. The international Islamic mercenary force known as the mujahedeen. In: *The Centre for Peace in the Balkans*.
<http://www.balkanpeace.org/index.php?index=/content/library/misc1/temp13.incl>

Aboudi, Sami: Al Qaeda claims French attack, derides Paris rally. In: *Reuters*, January 14, 2015.
<http://www.reuters.com/article/us-france-shooting-aqap-idUSKBN0KN0VO20150114>

Adaki, Oren: AQAP official calls on rival factions in Syria to unite against West. In: *The Long War Journal*, October 01, 2014. http://www.longwarjournal.org/archives/2014/10/aqap_leader_calls_on.php

Bin Laden geheim in Österreich. In: *OE24*, Mai 14, 2011. <http://www.oe24.at/welt/Bin-Laden-tot/Bin-Laden-geheim-in-Oesterreich/27779140>

Berger, J. M.: *Jihad Joe: Americans Who Go to War in the Name of Islam*. Potomac Books, Inc. Washington, D.C. 2011.

Bosnia: Senior Al-Qaeda figure granted citizenship, says report. In: *Adnkronos International*, January 20, 2009.
<http://www1.adnkronos.com/AKI/English/Security/?id=3.0.2928330465>

Car bomb injures 50 people in Croatian part of Mostar. In: *Deseret News*, September 19, 2001.
<http://www.deseretnews.com/article/583842/Car-bomb-injures-50-people-in-Croatian-part-of-Mostar.html?pg=all>

Cerkez-Robinson, Aida: Bosnia Probes Aid Groups. In: *The Centre for Peace in the Balkans*. January 21, 2002.
<http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=9368>

Forest, James J. F. (ed.): *Essentials of Counterterrorism*. ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, 2015.

Gammer, Moshe: *Ethno-Nationalism, Islam and the State in the Caucasus: Post-Soviet Disorder*. Central Asian Studies, Routledge, 2007.

Hedges, Chris: Muslims from Afar Joining 'Holy War' in Bosnia. In: *The New York Times*, December 05, 1992. <http://www.nytimes.com/1992/12/05/world/muslims-from-afar-joining-holy-war-in-bosnia.html>

Kohlman, Evan F.: The North African Mujahedin Network of the Western Balkans. In: *Bosnian Security After Dayton: New Perspectives*, Innes, Michael A. (ed.), Routledge, 2006.

Lebl, Leslie S.: *Islamism and Security in Bosnia-Herzegovina*. U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, United States Army War College Press, May, 2014.

Leitner, Richard J. –Leitner, Peter M. (eds.): *Unheeded Warnings: The Lost Reports of the Congressional Task Force on Terrorism and Unconventional Warfare Volume 1: Islamic Terrorism and the West*. Standard Copyright License, Crossbow, 2010.

McDermott, Terry: *Perfect Soldiers: The 9/11 Hijackers*. HarperCollins Publishers, New York, 2005.

Merdjanova, Ina: *Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*. Oxford University Press, Oxford, 2013.

Moghadam, Assaf: *The Globalization of Martyrdom: Al Qaeda, Salafi Jihad, and the Diffusion of Suicide Attacks*. Maryland, John Hopkins University Press, 2011.

Morgan, Adrian: Bosnia: Muslims upset by Wahhabi leaders. In: *Spero News*, November 13, 2006. <http://www.speroforum.com/a/6540/Bosnia-Muslims-upset-by-Wahhabi-leaders#.VnVGGh7K8wl>

Post, Tom – Brandt, Joel: Help from the Holy Warriors. In: *Newsweek*, October 05, 1992. <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=/content/library/misc1/temp13.incl>

Pyes, Craig – Meyer, Josh – Rempel, William C.: Bosnia Seen as Hospitable Base and Sanctuary for Terrorists. In: *The Los Angeles Times*, October 07, 2001. <http://articles.latimes.com/2001/oct/07/news/mn-54505/2>

Romaniuk, Nicholas Scott – Webb, Stuart Tristan (ed.): *Insurgency and Counterinsurgency in Modern War*. CRC Press, 2015.

Sadović, Merdijana: Bosnia: The Mujahedin Unmasked. In: *Institute for War & Peace Reporting*, June 20, 2008. <https://iwpr.net/global-voices/bosnia-mujahedin-unmasked>

Shrader, Charles R.: *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*. Texas A&M University Press, 2003.

Starr, Jill: *Bosnian Model of Al Qaeda Terrorism*. Documentation Center of Republic of SRPSKA for War Crimes Research, Banja Luka, 2002.

Taylor, Scott: Bin Laden's Balkan Connections. In: *The Centre for Peace in the Balkans*, <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=8416>

The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: *The Prosecutor of the Tribunal against Enver Hadzihasanovic Mehmed Alagic Amir Kubura*. Case No: IT-01-47, Hague July 05, 2001. http://www.icty.org/x/cases/hadzihasanovic_kubura/ind/en/had-ii010713e.pdf

United Nations: *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. Prosecutor v. Enver Hadžihasanović & Amir Kubura*. Case No. IT-01-47-T. March 15, 2006.

United Nations: *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. Prosecutor v. Rasim Delić*. Case No. IT-04-83-T, September 15, 2008.